

אתרוגים ומדרשים פרופ' אביגדור שנאן

שיעור 1: האתרוג יש בו טעם

ויקרא כג, 40

וּלְקַחְתֶּם לָכֶם בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן פְּרֵי עֵץ הָדָר כַּפַּת תְּמָרִים וְעֵנַף עֵץ עָבֹת וְעַרְבֵי נָחַל וּשְׂמַחְתֶּם לִפְנֵי ה' אֱלֹהֵיכֶם שִׁבְעַת יָמִים

נחמיה ה, 14-15

וַיִּמְצְאוּ כְּתוּב בַּתּוֹרָה אֲשֶׁר צִוָּה ה' בְּיַד מֹשֶׁה אֲשֶׁר יֵשְׁבוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּסֻכּוֹת בְּחָג בַּחֹדֶשׁ שְׁבִיעִי וְאֲשֶׁר יִשְׁמְעוּ וַיַּעֲבִירוּ קוֹל בְּכָל עָרֵיהֶם וּבִירוּשָׁלַם לֵאמֹר צְאוּ הָהָר וְהִבִּיאוּ עֲלֵי וַיֵּת וְעֲלֵי עֵץ שֶׁמֶן וְעֲלֵי הָדָס וְעֲלֵי תְּמָרִים וְעֲלֵי עֵץ עָבֹת לַעֲשֹׂת סֻכַּת כַּכְּתוּב.

ויקרא רבה ל יד

ר' מני פתח: "כל עצמותי תאמרנה" (תהילים לה, י). לא נאמ' הפסוק הזה אלא בשביל לולב. השזרה של לולב דומה לשזרה שלאדם, וההדס דומה לעין, והערבה דומה לפה, והאתרוג דומה ללב. אמ' דויד: אין בכל האיברין גדול מהן ואילו שהן שקולין כנגד כל הגוף. הוי "כל עצמותי תאמרנה".

ויקרא רבה ל ח-יב

פרי עץ הדר, זה הקדוש ברוך הוא שכתוב בו "הוד והדר לבשת" (תהילים קד, א). כפות תמרים, זה הקדוש ברוך הוא שכתוב בו "צדיק כתמר יפרח" (שם צב, יג). וענף עץ עבות, זה הקדוש ברוך הוא דכתיב ביה "והוא עומד בין ההדסים" (זכריה א, ח). וערבי נחל, זה הקדוש ברוך הוא דכתיב ביה "סולו לרוכב בערבות ביה שמו" (תהילים סח, ה).

ד"א פרי עץ הדר, זה אברהם שהדרו הקדוש ברוך הוא בשיבה טובה, שנאמר "ואברהם זקן בא בימים" (בראשית כה, א), וכתוב "והדרת פני זקן" (ויקרא יט, לב). כפות תמרים, זה יצחק שהיה כפות ועקוד על גבי המזבח. וענף עץ עבות, זה יעקב, מה הדס זה רחוש בעלים כך היה יעקב רחוש בכנים. וערבי נחל, זה יוסף, מה ערבה זו כמושה לפני שלשה מינין הללו כך מת יוסף לפני אחיו.

ויקרא רבה ל, ח-יב

ד"א פרי עץ הדר, זו שרה שהידרה הקדוש ברוך הוא בשיבה טובה, שנאמר "ואברהם ושרה זקנים" (בראשית יח, יא). כפות תמרים, זו רבקה, מה תמרה זו יש בה אוכל ויש בה עוקצין כך העמידה רבקה צדיק ורשע. וענף עץ עבות, זו לאה, מה הדס זה רחוש בעלין כך היתה לאה רחושה בכנים. וערבי נחל, זו רחל, מה ערבה זו כמושה לפני ג' המינין כך רחל מתה לפני אחותה.

ד"א פרי עץ הדר, זה סנהדרי גדולה של ישראל שהידרם הקדוש ברוך הוא בשיבה טובה, שנאמר "מפני שיבה תקום והדרת פני זקן" (ויקרא יט, לב). כפות תמרים, אלו תלמידי חכמים שכופין את עצמן ללמוד תורה אלו מאלו. וענף עץ עבות, אלו ג' שורות שלתלמידים שיושבין לפניהם. וערבי נחל, אלו שני סופרי הדיינין שעומדין לפניהם אחד מימין ואחד משמאל וכותבין דברי המזכים ודברי המחייבים.

ויקרא רבה ל, ח-יב

ד"א פרי עץ הדר, אלו ישראל, מה אתרוג זה יש בו טעם ויש בו ריח כך ישראל יש בהם בני אדם שיש בהם תורה ויש בהם מעשים טובים. כפות תמרים, אלו ישראל, מה התמרה הזו יש בה טעם ואין בה ריח כך הם ישראל יש בהם בני אדם שיש בהם תורה ואין בהם מעשים טובים. וענף עץ עבות, אלו ישראל, מה הדס זה יש בו ריח ואין בו טעם כך ישראל יש בהם בני אדם שיש בהם מעשים טובים ואין בהם תורה. וערבי נחל, אילו ישראל, מה ערבה זו אין בה לא טעם ולא ריח כך הן ישראל יש בהן בני אדם שאין בהן לא תורה ולא מעשים טובים, ומה הקב"ה עושה להן, לאבדן אי איפשר, אלא אמ' הקב"ה יוקשרו כולן אגודה אחת והן מכפרים אילו על אילו.

בבלי, סוכה לז ע"ב

אתרוג דלאכילה קאי

בבלי, שבת קט ע"ב

אתרוגא חליתא

ירושלמי, סוכה ג, ה

פרי עץ הדר - עץ שפריו הדר ועצו הדר אי זה זה - זה אתרוג. אין תימר רימונא - פריו הדר ואין עצו הדר, אין תימר חרובה - עצו הדר ואין פריו הדר, אי זה זה זה אתרוג. הדר - א"ר לוי שהוא דר באילנו משנה לחבירתה. אמר רבי תנחומא תירגם עקילס הדר הידור, אילן שהוא גדל על פני המים. פרי עץ הדר - עץ שפריו הדר ועצו הדר. טעם פריו כטעם עצו. טעם עצו כטעם פריו. פריו דומה לעצו עצו דומה לפריו ואי זה זה זה אתרוג.

בראשית רבה טו, ט

מה היה אותו האילן שאכלו ממנו אדם וחוה?
 ר' מאיר א' חיטים היו, כד לא הוי בבר נשא דיעה אינון אמ' לא אכל ההוא גברא פיתא דחיטין מן יומי...
 ר' יהודה בר' אילעאי אמר ענבים היו שנ' "ענבימו ענבי רוש אשכולות מרורות למו" (דברים לב לב)
 אותן האשכולות הביאו מרורות לעולם,
 ר' אבא דעכו אמר אתרוג היה הדא הוא דכתיב "ותרא האשה כי טוב העץ למאכל" (בראשית ג ו)
 צא וראה אי זהו אילן עיצו נאכל כפריו, ואין את מוצא אלא אתרוג.
 ר' יוסי א' תאנים היו ... בשעה שאכל אדם הראשון מאותו האילן טרדו והוציאו חוץ לגן עדן והיה מחזור על כל האילנות ולא היו מקבלין אותו ... אבל התאינה על ידי שאכל מפירותיה פתחה דלתיה וקיבלתה, הדא הוא דכתיב "ויתפרו עלה תאנה" (בראשית ג ז)
 ר' עזריה ר' יודה בר' סימון בשם ר' יהושע בן לוי: חס ושלום לא גילה הקב"ה אותו אילן לאדם ולא עתיד לגלותו.

שיעור 2: האתרוג יש בו טעם וריח

משנה, סוכה ה, ה-ז

מצות ערבה כיצד? מקום היה למטה מירושלם ונקרא מוצא יורדין לשם ומלקטין משם מורביות של ערבה ובאין וזוקפין אותן בצדי המזבח וראשיהן כפופין על גבי המזבח תקעו והריעו ותקעו בכל יום מקיפין את המזבח פעם אחת ואומרים אנא ה' הושיעה נא אנא ה' הצליחה נא... ואותו היום מקיפין את המזבח שבעה פעמים... בשעת פטירתן מה הן אומרים יופי לך מזבח יופי לך מזבח... מיד התינוקות שומטין את לולביהן ואוכלין אתרוגיהן.

ויקרא רבה לו, ב (מתורגם)

"כי פועל אדם ישלם לו וכאורח איש ימצאנו" (איוב לד, יא). מעשה היה באדם אחד שהיו לו שני בנים, אחד היה עושה מצוות רבות והאחר לא היה עושה כלל ועיקר. זה שהיה עושה מצוות רבות מכר את ביתו ואת כל מה שהיה לו בשל המצוות.

פעם אחת ביום הושענא נתנה לו אשתו עשרה פורין אמרה לו צא קנה לבניך משהו מן השוק. כיוון שיצא לשוק פגעו בו גבאי צדקה אמרו הנה בעל הצדקה בא לו. אמרו לו תן חלקך במצווה זו שאנו מבקשים לקנות חלוק לאותה יתומה, לקח אותם פורין ונתן להם. נתבייש לילך אצל אשתו. מה עשה? הלך לבית הכנסת וראה שם מן האתרוגים שנושאים הילדים ביום הושענא, כפי ששנינו שם "מיד התינוקות שומטין את לולביהן ואוכלין אתרוגיהן" (סוכה). לקח מהם ומילא שקו והלך ופרש בים הגדול עד שהגיע למדינת הים.

ויקרא רבה לו, ב (מתורגם)

היתה שעת רצון ונמצא אותו מלך חש במעיו. אמרו לו הרופאים אילו היה לך אתרוג אחד מאלו שהיהודים נושאים ביום הושענא היית אוכל ונרפא מיד. הלכו חיפשו בכל הערים ובכל האניות ולא מצאו. והלכו ומצאו אותו אדם רובץ על שקו. אמרו לו כלום יש לך משהו למכור, אמר להם אדם עני אני ואין לי דבר. פתחו את שקו ומצאוהו מלא אתרוגים. אמרו לו אלו מה הם, אמר להם מאלו שהיהודים מתפללים עמם ביום הושענא. הטעינוהו על גבו והעלוהו לפני המלך. היתה שעת רצון ואכל מאותם אתרוגים ונרפא. אמר רוקנו את שקו ומלאו אותו דינרים. עשו לו כן. וחזר בשלום לביתו.

ויקרא רבה לו, ב (נוסח כתבי היד, מתורגם)

אמר לו המלך בקש לך בקשה ואעשנה. אמר לו: מבקש אני שיוחזר לי רכושי ושיצא כל העם לקראתי. עשו כן. כיוון שהגיע לאותו נמל יצא כרוז לפניו ויצאו כל העם לפניו. יצא אחיו ובניו לקראתו. כשעברו בנהר אחד פגעה בהם שיבולת נהר ושטפה אותם, ונמצא נכנס לביתו ויורש את רכושו ואת רכוש אחיו לקיים מה שנאמר "כי פועל אדם ישלם לו".

בבלי, ברכות מג ע"ב

אמר מר זוטרא: האי מאן דמורח באתרוגא או בחבושא אומר ברוך שנתן ריח טוב בפירות.

בבלי, כתובות סא ע"א

דאכלה אתרוגא - הווי לה בני ריחני. ברתיה דשבור מלכא אכלה בה אמה אתרוגא, והווי מסקי לה לקמיה אבוה בריש ריחני.

שיר השירים רבה א, ג

רבי יהושע אומר אם יהיו כל הימים דיו ואגמים קולמוסים ושמים וארץ יריעות וכל בני אדם לבלרין אין מספיקין לכתוב דברי תורה שלמדתי ואני לא חסרתיה אלא כאדם שמטביל זכרותו של מכחול בים. ר' עקיבא אומר אני אין בי כח לומר כמו שאמרו רבותי אלא רבותי חסרוה ואני לא חסרתיה אלא כמריח באתרוג המריח נהנה והאתרוג לא חסר.

שיעור 3: האתרוג המסוכן

משנה, סוכה ה, ט

ניסוך המים כיצד? צלוחית של זהב מחזקת שלשת לוגים היה ממלא מן השילוח. הגיעו לשער המים תקעו והריעו ותקעו עלה בכבש ופנה לשמאלו שני ספלים של כסף היו שם רבי יהודה אומר של סיד היו אלא שהיו מושחרין פניהם מפני היין ומנוקבין כמין שני חוטמין דקין אחד מעובה ואחד דק כדי שיהו שניהם כלין בבת אחת מערבי של מים מזרחי של יין. עירה של מים לתוך של יין ושל יין לתוך של מים יצא... ולמנסך אומרים לו הגבה ירך שפעם אחת ניסך אחד על גבי רגליו ורגמוהו כל העם באתרוגיהן.

תוספתא, סוכה ג, טז

שכבר היה מעשה בביתוסי אחד שניסך על רגליו ורגמוהו כל העם באתרוגיהן ונפגמה קרנו של מזבח ובטלה עבודה בו ביום עד שהביאו גוש אחד של מלח ונתנו עליו כדי שלא יראה מזבח פגום שכל מזבח שאין לו לא קרן ולא כבש ולא יסוד פסול.

בבלי, סוכה מח ע"ב

תנו רבנן: מעשה בצדוקי אחד שניסך על גבי רגליו, ורגמוהו כל העם באתרוגיהן.

יוספוס פלביוס, קדמוניות היהודים, ספר יג, תרגום: אברהם שליט

(מוסד ביאליק, תש"ד), עמ' 372-373

ובני עמו של אלכסנדרוס [ינאי, 103-76 לפנה"ס] עוררו מהומה נגדו שכן התקוממה האומה עליו בשעה שנעשה החג וכשעמד על יד המזבח להקריב, וזרקו בו אתרוגים, שכן חוק הוא אצל היהודים, שיהיו לכל אחד בחג הסוכות לולבים של תמרים ואתרוגים. ונוסף על כך עלבו אותו (ואמרו) שנולד כביכול משבויה ואינו ראוי למשרת הכבוד שלו ולהקריב. על כך נתכעס והרג מהם כששת אלפים איש והקים גדר של עץ סביב המזבח והמקדש עד הסורג, (המקום) שבו מותר היה להיכנס רק לכוהנים בלבד ובוזה חסם את הכניסה אליו בפני ההמון.

בבלי, קידושין עג ע"א

דרש ר' זירא במחזוא: גר מותר במזרת, רגמוהו כולי עלמא באתרוגיהו. אמר רבא: מי איכא דדריש מילתא כי האי בדוכתא דשכיחי גיוראי! דרש רבא במחזוא: גר מותר בכהנת, טענהו בשיראי. הדר דרש להו: גר מותר במזרת, אמרו ליה: אפסידתא לקמייתא! אמר להו: דטבא לכו עבדי לכו, אי בעי מהכא נסיב, ואי בעי מהכא נסיב. והילכתא: גר מותר בכהנת ומותר במזרת.

ויקרא רבה כה, ה

אדריינוס שחיק עצמות הוה עבר באילין שביליא דטבריא וחמא חד גבר סב קאים חציב חציבין למינצב נציבין. אמ' ליה סבא סבא אי קרצת לא חשכת. אמ' ליה הקרצית וחשכית ומה דהני למרי שמיא עבד. אמ' ליה בחייך סבא בר כמה שנין את יומא דין, אמ' ליה בר ק' שנין. אמר ליה ואת בר ק' שנין וקאים חצב חצובין למנצב נציבין סבר דאת אכיל מנהון, אמ' ליה אין זכית אכלית ואם לאו כשם שיגעו לי אבהתי כך אני יגע לבני. אמ' ליה בחייך אם זכית אכיל מנהון תהוה מודע לי. לסוף יומין עבדין תיניא, אמ' הא ענתה נודע למלכא, מה עבד מלא קרטלא תינין וסלק וקם ליה על תרע פלטיין. אמרין ליה מה עסקיך, אמ' לון עלון קדם מלכא. כיון דעל אמ' ליה מה עיסקך, אמר ליה אנא סבא דעברת עלי ואנא חצב חציבין למנצב נציבין ואמרת לי אין זכית תיכול מנהון תהא מודע לי, הא זכיתי ואכילית מנהון והילין תיניא מן פיריהון. אמ' אדריינוס בההיא שעתא קלוואנין אנא תיתנון סילון דדהבא ויתיב ליה. אמ' קלוונין אנא דתפנון הדין קרטלא דידיה ותמלון יתיה דינרין. אמרין ליה עבדוהי כל הדין מוקרא תיקרינה להדי' סבא דיהודאי, אמ' להון ברייה אוקריה ואנא לא אנא מוקר ליה.

אנתתיה דמגירא הות ברת פחין אמרה לבעלה בר קבלוי חמי דהדא מלכא רחמא תינין ומפרגה בדינרין. מה עבד מלא מרעליה תינין ואזל וקם קדם פלטיין. אמ' ליה מה עסקך, אמ' לון שמעית דמלכא רחמא תינין ומפרגה בדינרין. עלון ואמרין למלכא חד סבא קאים על תרע פלטיין טעין מלא מרעליה תינין ואמ' ליה מה עסקך א"ל שמעית דמלכא רחמא תינין ומפרגה בדינרין. אמר קלוונין אנא דתקימון יתיה קדם תרע פלטיין וכל מאן דעייל ונפיק יהא טרי על אפיה. באפתי רמשא פינן יתיה ואזל לבייתיה אמ' לאנתתיה בכל הדין יקרא אנא שלים לך. אמ' אזיל גלוג לאמך דהוון תינין ולא הוון אתרוגין, דהוון בשילן ולא פגין.

רמב"ן על דברים כג, מ

פרי עץ הדר הוא הפרי שבו רוב התאווה, ובו חטא אדם הראשון, שנאמר "ותרא האשה כי טוב העץ למאכל וכי תאווה הוא לעינים ונחמד העץ להשכיל ותקח מפריו ותאכל" (בראשית ג ו), והנה החטא בו לבדו, ואנחנו נרצה לפנינו עם שאר המינים... מכאן תבין ותדע שאין האתרוג עמהם באגודה.

מדרש תנחומא פרשת וישב, סימן ה

...והוא (יוסף) בן י"ז שנה ולא נחשד על העריות ביותר שהיתה אדונתו עמו בבית והיתה משדלתו בכל יום ויום בדברים והיתה מחלפת ג' חליפות בגדים בכל יום ויום כלים שלבשה בשחרית לא לבשה אותם בחצי היום ובחצי היום לא לבשה בין הערבים כ"כ למה כדי ליתן עיניו בה, אמרו רז"ל פעם אחת נתקבצו המצריות ובאו לראות יופיו של יוסף, מה עשתה אשת פוטיפר נטלה אתרוגים ונתנה לכל א' וא' מהן ונתנה סכין לכל א' וא' וקראה ליוסף והעמידתו לפניהן, כיון שהיו מסתכלין ביופיו של יוסף היו חותכות את ידיהן, אמרה להן ומה אתן בשעה אחת כך, אני שבכל שעה רואה אותו עאכ"ו, ובכל יום ויום משדלתו בדברים ועמד ביצרו...

קוראן, סורת יוסף (תרגום אהרן בן שמש)

וכאשר רדפה אחריו נקרעה כותנתו מאחוריו ופגשו בבעלה על יד הדלת. והיא אמרה "מה הגמול המגיע למי שרצה להציק לאשתך אם לא בית הסוהר ועונש מכאיב", אך יוסף הצטדק ואמר שהיא רצתה לפתותו, וגם אחד מבני ביתה עזר לו באומרו "אם כותנתו קרועה מלפנים הרי היא צודקת והוא שקרן אך אם כותנתו קרועה מאחור הרי היא משקרת והוא דובר אמת", וכאשר ראה בעלה שכותנתו קרועה מאחור אמר "הרי זו מזימת נשים ... אולם אתה יוסף הסתלק מזה ואת בקשי מחילה על חטאך". בינתיים התחילו נשות השרים לספר בעיר כי אשת השר הגדול חשקה בעבדה ורצתה לפתותו, והיא במבוכה רבה. וכאשר שמעה אשת השר על דברי הרכילות של חברותיה הזמינה אותן לסעודה ומסרה לכל אחת הן סכין לקילוף פירות ואחר כך פקדה על יוסף לצאת אליהן החדרה ובראות הנשים את יופיו ויפצעו את ידיהן מרוב התפעלות ותאמרנה "ישמרנו אללה אין זה בשר ודם אלא מלאך אציל".

בבלי, יומא יח ע"א

תניא, סומכוס אמר משום רבי מאיר: אין מאכילין אותו לא אב"י, ואמרי לה לא אבב"י, ויש אומרים אף לא יין לבן. לא אב"י - לא אתרוג ולא ביצים ולא יין ישן. ואמרי לה לא אבב"י - לא אתרוג ולא ביצים ולא בשר שמן ולא יין ישן. ויש אומרים: אף לא יין לבן, מפני שהיין לבן מביא את האדם לידי טומאה.

בבלי, ברכות נו ע"א

הרואה הדס בחלום - נכסיו מצליחין לו, ואם אין לו נכסים - ירושה נופלת לו ממקום אחר. הרואה אתרוג בחלום - הדור הוא לפני קונו, שנאמר (ויקרא כ"ג) "פרי עץ הדר כפת תמרים", הרואה לולב בחלום - אין לו אלא לב אחד לאביו שבשמים.